

Антонюк В. П., д. е. н.,
професор, головний науковий співробітник,
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ У ФОРМУВАННІ ЛЮДСЬКОГО ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕШКОДА НА ШЛЯХУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Економіка України в умовах воєнних дій знаходиться у вкрай важкому стані. Її існування і розвиток під час війни та успішне повоєнне відновлення залежить від спроможності швидко адаптуватися до нових умов діяльності, модернізувати виробництво та підвищити рівень конкурентоспроможності. Це можливо на основі широкого запровадження інновацій, яке потребує фінансових ресурсів, новітніх технологій та висококваліфікованих кадрів. Однак в Україні виникли значні проблеми у формуванні людського та інтелектуального капіталу - висококваліфікованих фахівців, спроможних до виконання як складних видів професійної діяльності, так і до наукової творчості та продукування нових ідей, інноваційних підходів та рішень. Війна Росії проти України призвела до значного скорочення людського потенціалу країни та зменшення обсягів освіти і підготовки кадрів.

Найбільші втрати виникли внаслідок еміграції. За оцінкою ООН, станом на 19 серпня 2024 року кількість мігрантів з України у світі сягнула 6.7 млн осіб [7]. Також відіграє значну роль підвищена смертність військових і населення та потреби мобілізації. За оцінкою Конфедерації роботодавців України, станом на травень 2023 р. ринок праці втратив майже 5,5 млн працездатних українців - близько 30% наявної на той момент робочої сили [6]. Зараз ця цифра зростає. Також зазнала значних змін і втрат освітня сфера, яка є відіграє домінуючу роль у формуванні людського та інтелектуального капіталу. Україна до війни забезпечувала професійно-технічну та вищу освіту підростаючому поколінню, однак в останні роки рівень охоплення молоді цими рівнями освіти знизився з 39,2% до 33,1% [4], що мало негативне значення для забезпечення ринку праці молодими висококваліфікованими кадрами з сучасною професійною підготовкою. Так, напередодні повномасштабної війни роботодавці відзначали гостру нестачу молодих кваліфікованих кадрів, яка компенсувалася залученням на робочі місця працівників пенсійного віку.

В умовах повномасштабної війни значна кількість дітей та молоді виїхала за кордон, змінила форми і країни навчання, що спричиняє втрату людського капіталу України, оцінити яку повністю із-за відсутності даних поки що неможливо. Так, Інститут освітньої аналітики наводить дані про зменшення чисельності дітей, що навчаються: кількість дітей віком від 6 до 18 років, які навчалися в закладах освіти для здобуття повної загальної середньої освіти, зменшилася за період з 1.09.2022 по 1.09.2023 майже на 100 тис., з 4234507 до 4138873 осіб [1, 2]. Це прямі втрати потенційного людського капіталу. Наявна статистика динаміки чисельності осіб, що навчаються, не відображає всіх змін в чисельності навчального контингенту (табл.), оскільки більшість учнів і студентів, які перебувають за кордоном, продовжують навчання онлайн в українських освітніх закладах і паралельно – в школах і коледжах країн перебування. Однак, чи повернуться вони в Україну після війни достеменно невідомо. Збільшення чисельності слухачів та студентів закладів вищої освіти, що видно із табл., є позитивним явищем, однак в умовах війни воно пов'язане, у значній мірі, з прагненням відтермінувати ризики мобілізації, а не лише з бажанням здобути якісну професійну освіту та працювати за обраною спеціальністю.

Також суттєво зменшилася кількість працівників, що займаються науковою діяльністю. Якщо у 2016 р. кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, складала 97912 осіб, у 2020 р. – 78860 осіб, то у 2023 році лише 58567 осіб. За період 2020-2023 рр. чисельність докторів наук зменшилася на 17,5%, а чисельність кандидатів наук – на 21% [5]. Скорочуються обсяги виконання наукових робіт, що знижує рівень безпеки.

Таблиця 1 - Динаміка кількості учнів, слухачів та студентів закладів освіти України за Міжнародною стандартною класифікацією освіти (МСКО 2011) [3]

Рівні освіти за МСКО		2021/22	2022/23	2022/23 у % до 2021/22
назва	код			
Дошкільна освіта	0	1 111 358	934 355	84,0
Початкова освіта	1	1 695 406	1 524 174	90,0
Перший етап середньої освіти	2	2 031 830	2 021 458	99,5
Другий етап середньої освіти	3	633 977	623 706	98,4
Післясередня не вища освіта	4	77 526	70 524	90,7
Короткий цикл вищої освіти	5	370 027	362 002	97,8
Бакалаврат або його еквівалент	6	692 516	714 116	103,1
Магістратура або її еквівалент	7	266 445	279 417	104,9
Докторантура або її еквівалент	8	26 389*	33 826*	128,2

* Без урахування здобувачів вищої освіти наукового ступеня доктора наук

Наведені дані свідчать про дуже великі втрати людського та інтелектуального капіталу, що буде значною перешкодою на шляху відновлення економіки України. Для забезпечення відновлення і зростання необхідно впровадження технологічних інновацій, які мають сприяти модернізації промисловості на основі технологій Індустрії 4.0 т 5.0. Потужного наукового супроводу потребує розвиток оборонно-промислового комплексу, відновлення енергетичної сфери та забезпечення енергетичної стабільності на основі використання відновлювальних джерел. Величезні завдання стоять перед сферою будівництва, яка має забезпечити відбудову на основі використання новітніх матеріалів та технологій. Практично кожна сфера економічної діяльності потребує наукових розробок для забезпечення стійкого розвитку, що стає проблематичним при втраті наукових кадрів.

Україні для збереження, розвитку і нагромадження людського й інтелектуального капіталу необхідна активна демографічна та соціально-економічна політика, спрямована на: 1) створення безпечних умов життєдіяльності та максимального збереження життя і здоров'я населення; 2) повернення людей з вимушеної еміграції та на залучення кваліфікованих кадрів з інших країн; 3) значне підвищення рівня і якості життя, передусім за рахунок гідної оплати праці; 4) суттєве підвищення якості шкільної освіти та розвитку STEM-освіти; 5) відновлення і модернізацію системи професійно-технічної і вищої освіти та якісну професійну підготовку молоді для потреб відбудови і модернізації економіки; 6) розвиток науки, пошук та підтримку талантів, омолодження і збільшення когорти вітчизняних вчених.

Література:

1. Відомості про кількість дітей шкільного віку станом на 1 вересня 2022 р. Інформаційний бюлетень. ДУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitchna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/informacijni-byuleteni-2/>;
2. Відомості про кількість дітей шкільного віку станом на 1 вересня 2023 р. Інформаційний бюлетень. ДУ «Інститут освітньої аналітики». URL: <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitchna-diyalnist/analitika/informatsijni-byuleteni/informacijni-byuleteni-3/>;
3. Вища та фахова передвища освіта в Україні у 2023 році. Статистична інформація. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Індикатори Цілей сталого розвитку, Україна. Ціль 4 - Якісна освіта. Державна служба статистики. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/4/>
5. Кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок, за категоріями персоналу за 2010-2023 роки. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
6. Мірошниченко О. [Як Україні компенсувати втрату 30% трудового потенціалу. Конфедерація роботодавців України. 11 травня 2023.](https://employers.org.ua) URL: employers.org.ua
7. Щомісячний макроекономічний та монетарний огляд: вересень 2024 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MMR_2024-09.pdf?v=8